

PALLÓS TAMÁS

Sűrűn teleírt betöltetlenség

ABSZTRAKT

E bizonyos pontokon kritikus hangvételű recenzió Beck Zoltán, a Pécsi Tudományegyetem adjunktusa hiánypótló, összegző igényű kötetének leszűkített összefoglalását nyújtja. A könyv szerzője témákra, műfajokra bontott elemzéseiben elsősorban azokra a „megválaszolhatatlan” kérdésekre keresi a választ: mi a romológia, mi a cigány irodalom, illetve van-e a képzőművészetnek etnikus tere?

KULCSSZAVAK: romológia, cigány művészet, konfliktusok, etnikus tér

L egtöbbször nem olvasom el, legfeljebb átfutom a könyvek fülszövegeit. Az ajánlók általában egyszerű kedvteremtők, figyelemfelkeltő aspektusokat felvillantó hangzatos, ám valójában keveset mondó beharangozók. Tudatos, előre készülő kultúra-, illetve (szak)irodalomfogyasztóként számomra az a döntő, hogy a szerző, a téma, az adott terület érdek-e vagy sem. Beck Zoltán *A megszólalás üres helye – Romológiáról és más dolgokról* című kötete esetében azonban szubjektív hátlati „játékszabályának” figyelmen kívül hagyása és csak utólagos elolvasása hiba volt részemről. A szerző, a „civilben” énekes, gitáros Beck Zoltán, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Romológia és Nevelésszociológiai Tanszékének alapító tagja, adjunktusa ugyanis fontos eligazítást ad a könyvéhez. E „végi előszó” ismeretében az ember eleve másképpen áll hozzá. Felkészített volna a könyvvé hizlalt, széttartó tanulmányegyüttes bohém szertelességére, mozaikosságára, egyenetlenségeire, hézagosságára. Sokszor éreztem körülményesnek, feleslegesen túlbonyolítottnak a dolgozati jellegű okfejtésekkel tálalt, köldök-néző tétovázásokkal fékezett eszmefuttatásokat. A szakszövegektől elvárt távolságtartó bölcsészobjektivitást ráadásul – Beck Zoltán minden igyekezete ellenére – rendre felülírják megközelítésmódjának szubjektív elemei. Már-már a művészet, a performance szintjét súrolja az az ad hoc jelleg, ahogyan különböző korok cigány irodalmi terméséből, reflexióiból, de – kívánt, inkább csak körvonalazható, sejthető célja érdekében – főleg kortárs alkotók, kutatók, elemzők munkáiból szemezget, kiegészítve azokat saját szempontjaival, meglátásaival. Márpedig Beck Zoltán őszinte volt, hiszen előre szólta: „Ha

egyszerű kérdésekben akarom megfogalmazni, mi is ez a könyv, azt mondanám: három rövid kérdés. »Mi a romológia?«, »Mi a cigány, roma irodalom?«, »Van-e a képzőművészetnek etnikus tere?« Azán egyenesen be is vallja: »Nem hiszem, hogy ezek a kérdések megválaszolhatók, inkább azt, hogy ezek mentén elsősorban morális és esztétikai megfontolások mutatkoznak meg, olyanok, amelyek a világunk dolgaihoz való viszonyunkat árnyalni, pontosítani vagy megkérdőjelezni tudják.« Még arra is választ ad, hogy miből adódik a kötet szakdolgozattónusa: leporolta a disszertációja alapjául szolgáló kéziratát, és átszerkesztve, kiegészítve, korábbi jegyzeteit bedolgozva formálta köteté. Beck önreflexiója könyve előzményeivel kapcsolatban különösen megnyerő: »A szöveg számos helyen nem volt világos, sok esetben volt pontatlan, csacsogó vagy mindentudóan szűkszavú, egyébiránt nagyon is hasonló hozzám. De ami kifejezetten zavart: nem értettem vele mindenhol egyet. Az eltelt idő megteremtette ezt a távolságot köztem és köztem. Köztünk, és erre a távolságra, erre a kitöltetlen helyre tekintettem rá, erre az abban a pillanatban üres helyre.« (Ebből csak a „mindentudóan szűkszavúra” nem találtam példát a könyvben.)

Ezen artistikusan „szizofrén” vallomássor ismeretében érdemes elkezdni a könyv olvasását, és akkor megkíméljük magunkat attól, hogy folyamatosan azon dilemmázzunk: mit akar valójában a szerző; miért most, miért ezzel a figurával, szöveggel, kortárs alkotással, itthoni vagy éppen brit példával hozakodik elő? (Amikor három másikat is fel lehetne hozni, akár ellenkező előjellel.) Egyáltalán hol van a felvetés, érvelés, konklúzió íve, a szöveg benső logikája? Miért ilyen esetleges és aránytalan a „felépítmény”? A kötetben feltoluló, belülről fakadó, jó szándékú, pártoló jellegű, de finoman és akaratlanul mégiscsak a roma alávetettséget, másodrendűséget, meg nem értettséget „sulykoló”, beletörődést és kitörésvágyat egyszerre közvetítő helyzetjelentések, a feloldhatatlant a megválaszolhatatlannal libikókázató gondolatsorok vonatkozásában, illetve a már említett alapkérdései kapcsán – nevezetesen hogy végső soron miért megoldhatatlan a romológia, a roma irodalom és az „etnikus tér” legalább fogalmi szintű tisztázása, meghatározása – előre megkapjuk a szerzői eligazítást: „szövegek, amelyek arra várnak, hogy szóba elegyedjenek, hogy megkérdőjelezzék őket, s hogy úgy járjanak, mint elődeik – hogy tehát rájuk írjanak”.

Beck Zoltán egy Ezópus-fabula ember-állat/vadász-oroszlán relációjából indul ki, hogy aztán Szécsi Magda *A Pettyetlen Katica* című meséjén keresztül a „társadalomképet”, a többség és a kisebbség (a különbözőség) viszonyát boncolgathassa *innen és onnan* nézve: »A mese állítása az, hogy lehetetlen megváltoztatni a rajtunk kívül állók működését, ahogyan mi is képtelenek vagyunk a változásra (tehát mind a társadalmi feltételek, mind önmagunk eleve adott állandók), következésképp a konfliktust kell kizárni. Ezt pedig – mivel a konfrontálódó felek immanenciája adott – másként nem lehet végrehajtani, mint eltávolítani egymástól őket. A nem-találkozás a konfliktus lehetőségét felfüggeszti. Az iménti gondolatmenet ezzel azt mondja, hogy a konfliktus nem szűnik meg, csupán annak explicit megvalósulása kerül felfüggesztésre.“ [...] „A mese

tehát olyan kizárásokkal él, amelyek által nem kínálkozik másik világ. Nevesíti ugyan a másik világot, de az ugyanabból az ideológiából nyeri létét, mint az értékhiányosnak tételezett.” A példák alapján a szerző realista összegzése a következő: „A konfliktus, hiány, devianciaélmény, kölcsönös frusztrációk etc. nem oldódnak fel, a konfliktus ki-beszéletlen marad, nem válik nyilvánossá sem a sérelem, sem annak megoldása. Ez pedig a gyermek- és ifjúsági irodalom morális küldetését feltételezve azt jelenti: nincsenek a társas viszonyainkban eszközeink a konfliktusok értésére-értelmezésére, kifejezésére és érzékelésére...”

Az 1605-ben meggyilkolt Lippai Balázs hajdúkapitány történeti alakjából kiindulva Beck Zoltán a narratívát vizsgálja; a személyhez és identitásához kapcsolódó különböző olvasatokat, amelyek az adott kor, a közeg és a közvetítő szándéka, a „narratívát birtoklók önkénye” szerint változtak.

A szerző a „megszólalás üres helyén” tudománytörténeti szempontból – a vállalkozás lehetetlenségének tudatában – a cigány (ön)reflexió, az arra adott reakciók és közlés(mód) origóját, az „első megszólalást”, e fiatal tudományág forrásvidékét keresi: „...a tudományos diskurzus praxisa szempontjából izgat minket a kezdet, annak a bizonyos első megszólalásnak a rekonstruálása.” [...] „...ebben a(z időben előrehaladó) rekonstrukcióban szeretnénk megmutatni, ahogy az elképzelt diskurzus folyamatosan birkózik azzal a problematikával, amelyet önnönmaga számára jelent. Hiszen miközben létéért küzd, folytonosan kérdőjelekkel kell élnie a saját létezőmódjára vonatkozóan.” Beck késleltetve, ezen a ponton avatja be olvasóit a romológia létezését, valóságát és tereit igazoló-vizsgáló dolgozatának emlegetett „kortárs művészi” módszertanába: „...írásom nem önmaga igazolására tesz erőfeszítéseket, inkább kívánom folytonosan leleplezni vagy lehetőség szerint legalább felismerni és felismerhetővé tenni megfontolásaim *hátsó szándékait*. Ez a felforgató magatartás alapvetően munkám kritikai pozíciójából következik. A szöveg megpróbál eltávolodni a leírástól, illetőleg csak annyira haladni a leírással, amennyire az a későbbi interpretációkhoz szükséges.”

A gondolkodás szabadságából fakadóan a téma spektrumát (s vele a lehetséges *romológiai tereket*) Beck leleményesen a végtelenre nyitja, s ezzel rögtön önvédelmi magyarázatot is ad kiragadott példáinak és óvatos, gyakran körvonalazatlan következtetéseinek esetlegességeire: „A szövegek megjelentek, megjelennek, megjelenhetnek a korpuszállítás előtt, mellett vagy nélkül, a tudományos térben hatásuk van, dialógusképesek, benyújthatnak sokféle kanonizációs igényt, több diskurzusnak, diszciplináris térnek vagy kánonnak alkotják részét, hivatkozásokkal átszőtt szövegtérbe kerül(het)nek, vagy éppen hallgatásra ítéltnek.”

A szerző a „megszólalás üres helyén” tudománytörténeti szempontból – a vállalkozás lehetetlenségének tudatában – a cigány (ön)reflexió, az arra adott reakciók és közlés(mód) origóját, az „első megszólalást”, e fiatal tudományág forrásvidékét keresi.

Látjuk, Beck Zoltán univerzumában minden és annak az ellenkezője is előfordulhat. „Sőt eleve úgy hozzuk létre a szövegek eme speciális rendszerét, a romológia szövegtörzsét, mint vizsgálatunk tárgyát, hogy belátjuk – jóformán előre –: ezek a szövegek látszólag nem nyújtanak be igényt, hogy viszonyba kerüljenek egymással és az elképzelt diskurzusunkkal. Mégis azt feltételezem, hogy ez nincs így...” E tudományos igényű szerzői performance-nak a művelőire vonatkozó kifutása is dodonai: „Azt is állítom ezzel, hogy a romológia vagy *romani studies* főleg azok által íródik, még pontosabban azok által kell hogy íródjon, akik szkepszissel vagy elutasító módon szemlélik azt, amit talán tévesen, ők maguk romológiának látnak. A könyv állítása sem az kíván lenni, hogy a romológia mint olyan létezik. Ennél kevesebbet mond, és többet állít.” Aztán mindezt még megfajeli egy sokat sejtető, hasonlóképpen stílusparódiaszerű tételmonddal: „A jelenlegi könyv tudománytörténeti vagy elméleti kérdések kapcsán, ahogyan azt írtam, kevesebbet mond, de bízom benne, hogy azt élesebben.”

Beck Zoltán a tudományos objektivitás kérdésességével kapcsolatban Lajos Veronika *A modernitás eleganciája – A kritikai szembenézés társadalomtudományi gyakorlatának néhány aspektusa* című tanulmányában felvetetteket idézi: „Joggal kételkedhetünk abban, hogy egyáltalán még feltételezhető-e – illetve létezett-e valaha – a beavatkozás- és ideológiamentes kutatás, az etikai konfliktusok nélküli, apolitikus tudományos munka, hiszen a többi kvalitatív módszerrel együtt a terepmunkát is át- meg átszövik a politikai és etikai kérdések.”

A szerző ezután a következő, lassan negyven éve „nevesített” létjogosultsági problémahalmazra keres választ: „létezik-e a romológia mint tudományos diskurzus”; „van-e romológiai megszólalás a tudományos térben”, „mit csinálnak azok, akik magukat romológusnak (vagy a régebbi időkben ciganológusnak) mondták”; „mi a romológia és a tudomány viszonya”?... Beck köztes megállapítása szerint: „...megvilágítottuk valamelyest, miként alakul egy romákról, cigányokról szóló diskurzus egyfelől a diszciplínának, tehát a tudományok szorításában, és azt is, miként csúszik ki folytonosan a tudományos diskurzusrend ellenőrzése alól ez az elbeszélés a naiv megszólalások következményeként. De a vonatkozó névmáson (»ez«) és körülíráson (»romákról szóló«) kívül nincsen a kezünkben, be kell lássuk, semmi.” A hosszú gondolati vajúdas végül Choli Daróczi József tiszta, direkt definíciójára fut ki: „Cigányságtudomány: a cigányságra vonatkozó valamennyi ismeretet magában foglaló tudomány.” Zárásként Beck Zoltán érvelésének személyességével, talányosságával dob mentőövet e fejezet indoklásához: „Ha a romológia nem akarja megérteni önmagát, azaz fenn akarja tartani a látszatát tudománylétének, azt csak úgy teheti, hogy a tudományos diskurzuson kívüli eszközöket használ – a társadalmi intézmények, tekintélyek, kisajátítások, lehatárolások kusza és következetesen autoriter hálózatát. Ehhez a romológiához mint hatalomgyakorlathoz azonban nem kapcsolódhatnak. Az önértelmező, kritikai újraolvasás gyakorlatához szeretnék inkább hozzájárulni, azzal az elköteleződéssel, amely képes a romológia hasznosságát látni – nem tudományként.”

A szerző elmerül a *roma/gypsies/travellers* (GRT) terminusok eredetében, etimológiájában és vitatott használatmódjában, banális – valójában következmények nélküli – „nemzetközi” tanulságokat levonva: „Az elnevezés-önelnevezés problematikájának (amely tehát egyszerre hat a romának, cigánynak mondott közösségekre és a tudományos diskurzusra, amelynek meg kell neveznie önmagát) új lehetőségét kínálja a *roma* elnevezés egy másféle, talán korszerűbb vagy legalább ideológiai mozzanattal is bíró pozícióból elgondolva. Az Európai Bizottság amolyan gyűjtőfogalomnak (‘umbrella-term’) gondolja el a *roma* megnevezést.”

Beck Zoltán kötetének gondolatmenete, dolgozatának célja akkor válik „kifejezhetővé”, amikor a(z elképzelt) „cigányképről” szól a cigány és az uralkodó „többségi” (nép) művészet összevetése, (kölcsön)hatása szempontjából, hogy a „klasszikusok” citálását követően (amelybe még Kertész Imre *Sorstalansága* is besorsolódott) nagyobb teret szenteljen a cigány irodalomnak (Bari Károly, Osztójkán Béla, Balogh Attila, Jónás Tamás, Rafi Lajos), képzőművészetnek. A *Térfoglalás* címszó alatt elsősorban Omara (Oláh Mara) „elhíresült kék sorozatából” emel ki három festményt, a cigány – nem cigány reláció (etnikus, kulturális, nyelvi etc.) feszültségét demonstrálva. „Ebben a fejezetben a téri rendezettséggel foglalkozom – néhány hangsúlyos kortárs képzőművész (Lumberg, Le Bas, Jimenez, Omara, Baker és mások) alkotásainak térhez kapcsolódó ideológiáját kísérlem meg értelmezni. Ezt egyelőre felszínesen úgy érvelem, hogy a tér, a térhez való viszony, az arra való folytonos reflexió egyre erősebb jelentésteremtő akarattal van jelen a kortárs cigány, roma képzőművészetben.”

A kötet ezen a ponton, a kortárs tereknél, a térfoglalás anomáliáinál hirtelen zárul. Az „üres helyek” betöltése ránk, érdeklődőkre és a kutatókra bízva szabadon folytatható, hiszen ahogy Beck Zoltán is utal rá: „...a válogatott képi, installációs anyagra mint véletlenszerű, nem rendeződő, *talált anyagra* tekintek.” „Ezzel térek vissza ahhoz a gondolathoz, amely a könyvben folytonosan jelen van: a válogatás szubjektív, sőt kétes, azaz a válogató ideologikus vagy értelmező szándékától nem mentes, annak direkt módon kitett.” A szerző előzetesen feltett kérdéseire pedig, akár ezen megfontolások nyomán, keressük meg a magunk válaszait.

(Beck Zoltán: *A megszólalás üres helye – Romológiáról és más dolgokról*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2020)

Densely written voids

ABSTRACT

This review, critical in certain points, is a condensed summary of the gap-filling, summarizing volume by Zoltán Beck, assistant professor at the University of Pécs. The author's analyses, broken down into sections and genres, primarily seek answers to the "unanswerable" questions: what is Romology, what is Gypsy literature, and is there an ethnic field in the visual arts?

KEYWORDS: romology, gypsy art, conflicts, ethnic spaces

PALLÓS TAMÁS | Újságíró, szerkesztő, szakíró, az Új Ember/Mértékadó kulturális rovatának vezetője